

ОСОБЛИВОСТІ ДИНАМІКИ ЗМІН ОСОБИСТІСНИХ СЕНСІВ СТУДЕНТІВ

У статті представлені результати емпіричного дослідження, спрямованого на вивчення динаміки змін особистісних сенсів студентів. Встановлено, що зміни які відбуваються у професійному навчанні студента (етап професійного становлення) призводять до зміни в сенсовій сфері самосвідомості і, перш за все, особистісних сенсів (екзистанційних, навчальних, саморозвитку).

Ключеві слова: особистість, сенси, особистісні сенси, свідомість, самосвідомість, професійне становлення.

У психології проблема свідомості та її компонентів була і є однією із самих актуальних та значимих. Поняття "свідомість" довгий час не мало точного визначення в психології, а лише базувалося на філософських уявленнях.

Аналіз психологічної літератури засвідчив, що найбільш обґрунтованими і фундаментальними у вітчизняній психології є культурно-історичний і діяльнісний підходи до вивчення свідомості, які представлені в роботах Л.С. Виготського, О.М. Леонтьєва та ін., а також суб'єктно-діяльнісний підхід, розроблений С.Л. Рубінштейном та його учнями.

Для пояснення походження свідомості та її форм, за концепцією Л.С. Виготського, треба вийти за межі організму, шукати джерела свідомої діяльності і категоріальної поведінки не в глибинах мозку і не в глибинах душі, а в зовнішніх умовах життя, і в першу чергу – в громадському житті, в соціально історичних формах існування людини [3].

О.М. Леонтьєв розуміє свідомість передусім в рамках діяльності людини і трактує її як індивідуальну систему значень, даних в єдності з чуттєвою тканиною, що пов'язує через перцепцію свідомість із зовнішнім світом і особистісними сенсами, які визначають упередженість свідомості та її зв'язок з мотиваційно-потребнісною сферою людини [5].

З точки зору С.Л. Рубінштейна, свідомість є специфічною формою віддзеркалення об'єктивної дійсності, що з'являється в процесі громадської практики, трудової діяльності і формування мовлення. "Свідомість – це специфічна форма віддзеркалення об'єктивної дійсності, існуючої ззовні і незалежно від неї, тому психічний факт не визначається однозначно одним лише ставленням до суб'єкта, переживанням якого він є. Будучи вираженням суб'єкта і віддзеркаленням об'єкту, свідомість – це єдність переживання і знання. Свідомість людини не замкнений внутрішній світ. У власному внутрішньому змісті вона визначається за допомогою свого ставлення до об'єктивного світу. Свідомість суб'єкта незводима до чистої, тобто абстрактної суб'єктивності, ззовні супротивній усьому об'єктивному. Свідомість – це усвідомлене буття, єдність суб'єктивного і об'єктивного" [8, с. 20].

Ідеї Л.С. Виготського, О.М. Леонтьєва, С.Л. Рубінштейна дали поштовх щодо розвитку інших підходів розуміння свідомості та її компонентів.

У вітчизняній психології робиться акцент на ви-

вчення особистісного сенсу як одиниці свідомості, діяльності й особистості. Поняття особистісного сенсу історично пов'язане з уявленнями Л.С. Виготського про динамічні смислові системи індивідуальної свідомості особистості, афектних і інтелектуальних процесів, що виражають їх єдність.

Проблема суб'єктивного, упередженого ставлення людини до довколишньої дійсності, є однією з основних у психології особистості. Взаємозв'язок життєдіяльності суб'єкта і його свідомості, віддзеркалення і ставлення, мотивації і свідомості не раз була предметом теоретичного аналізу в роботах вітчизняних психологів.

Ця проблема ставилася і вирішувалася в концепції особистісного сенсу, розробленої О.М. Леонтьєвим у рамках діяльнісного підходу. Вчений ввів розуміння особистісного сенсу як складової індивідуальної свідомості, що виражає упередженість цієї свідомості, зумовлену зв'язком останнього з потребнісно-мотиваційною сферою суб'єкта [5].

О.М. Леонтьєв відзначає, що в структурі свідомості особистісний сенс виступає у зв'язку з іншими складовими свідомості і виражає себе в значеннях і емоційно-чуттєвих переживаннях (чуттєвій тканині). Водночас особистісно значуще і чуттєво забарвлене переживання можна розуміти як сенс лише в тому випадку, якщо відомо, відношення яких обставин і цілей до яких мотивів воно виражає [5]. Будучи породженням життєдіяльності суб'єкта, система особистісних сенсів є констатуючою характеристикою особистості. В них дійсність відкривається з боку життєвого значення знань, предметних і соціальних норм для самого діючого заради досягнення тих або інших цілей людини, а не тільки з боку об'єктивного значення цих знань.

Таким чином, в діяльнісному підході О. М. Леонтьєва передбачається, що породження особистісного сенсу відбувається на підставі постановки мети відносно мотиву, а сенси трактуються як одиниці людської свідомості.

Д. О. Леонтьєв відмічає, що за "поняттям особистісного сенсу стоїть конкретна психологічна реальність, конкретна феноменологія. Ця феноменологія ілюструє специфічну функцію особистісного сенсу як одного з елементів систем смислової регуляції життєдіяльності – функцію презентації суб'єкта в образі ролі і місця відображених об'єктів і явищ дійсності в його життєдіяльності". Ця функція реалізується "опо-

середковано через два різні психологічні механізми – механізм емоційної індикації і механізм трансформації образу". Особистісний сенс об'єктів і явищ дійсності – це "характеристика, якої вони набувають, будучи презентованими суб'єктові в образі" [6, с. 168]. Властивістю особистісного сенсу є те, що він завжди конкретний: "явно або тайно він містить вказівки на ті мотиви, які надають особистісну значущість цьому об'єкту або явищу, і на змістовне відношення між ними" [4, с. 169].

На підставі вище викладеного Д. О. Леонтьєв дає наступне визначення особистісного сенсу: "Особистісний сенс об'єктів і явищ дійсності – це складова образів сприйняття і представлення відповідних об'єктів і явищ, що відбиває їх життєвий сенс для суб'єкта і яка презентує його суб'єктові за допомогою емоційного забарвлення образів та їх трансформацій" [6, с. 181].

Також особливе місце в сучасній психології займають актуальні проблеми генезу, функціонування і привласнення сенсів. О.Г. Асмолов, Б.С. Братусь та інші [2] вважають, що найважливішою задачею є дослідження "великої" і "малої" динаміки смислових утворень особистості. Під "великою динамікою" розвитку смислових утворень розуміються процеси їх породження і зміни в ході життя людини, при зміні різних видів діяльності. Під "малою" динамікою розвитку смислових утворень розуміються процеси їх породження і трансформації в процесі тієї або іншої особливості діяльності.

Сенсові структури є найбільш глибокими, інтимними компонентами людської свідомості, що визначають зміст і динаміку "внутрішнього світу".

У роботі О. Ю. Артем'євої була сформульована позиція, що пояснює причини перебудови сенсів в процесі професійного становлення. Навчання професії можна розуміти як спрямовану перебудову суб'єктивного досвіду, що включає не лише трансляцію сенсів і особливостей професійної категоризації об'єктів, пов'язаних з професійними діями, але і формування світосприйняття в цілому. Груповий інваріант, що характеризує особливі для тієї або іншої професії акценти сприйняття і віддзеркалення об'єктів і ситуацій, визначається як "світ професії" [1].

Пристаючи до оволодіння знаннями майбутньої професії (психолог) сенсові конструкти, сенс-життєві орієнтації особистості студента на всьому етапі навчання (професійного становлення) зазнають переорієнтування. У результаті такої трансформації, як правило будується нова ієрархія сенсів, яка не завжди є життєздатною і конструктивною для навчального процесу й може привести до втрати навчальних, екзистенціальних сенсів, сенсів саморозвитку студента. Виходом, для такого студента стає відрухування з університету, зміна професії, навчального закладу і т.п.

Тому, первина психодіагностика, вивчення та корекція особистісних сенсів стає вирішальною в психологічному супроводі студентів на всьому етапі навчання у ВНЗ.

Метою емпіричного дослідження стало вивчення специфіки змін особистісних сенсів студентів-

психологів першого та третього курсу.

Пристаючи до власного дослідження ми допустили, що до кардинальних змін в сенсовій сфері свідомості і, перш за все, особистісних сенсів призводять зміни, які відбуваються в життєвому, професійному становленні особистості студента.

У дослідженні прийняло участь 60 студентів-психологів першого курсу та 60 студентів третього курсу Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. До складу вибірки увійшло 116 дівчат і 4 хлопця у віці від 16 до 20 років. Діагностичним методом збору даних виступило письмове опитування (за О. О. Прохоровим) [7]. Студенти повинні були повно відповісти на наступні запитання: 1. Опишіть які сенси мала Ваша життєдіяльність до вступу у ВНЗ?; 2. Опишіть які сенси має Ваша життєдіяльність зараз, після вступу в педагогічний університет? Обсяг відповідей і опису не контролювалися експериментатором. Для обробки даних використовувався метод контент-аналізу (підраховувалися частота появи тих чи інших одиниць сенсів у різних текстах). На основі відповідей виділені 5 категорій особистісних сенсів. До першої групи потрапили навчальні сенси; до другої – екзистенціальні; до третьої – сенси, пов'язані з взаємостосунками і спілкуванням; до четвертої – сенси, пов'язані з дозволями і розвагами; до п'ятої групи потрапили сенси, спрямовані на саморозвиток особистості.

Результати контент-аналізу письмового опитування студентів представлені в таблиці 1 і 2. Як бачимо з таблиці 1, кількісні та якісні зміни особистісних сенсів проявляються в студентській групі першого курсу за всіма категоріям.

До вступу в педагогічний університет навчальні сенси займають лідерську позицію (48,3% відсотків відносно всіх опитаних), другу позицію займають сенси взаємовідношення і спілкування (20,0%), третю позицію сенси саморозвитку (13,3%), потім екзистенціальні сенси (10,0%) і сенси дозволя та розваги (8,4%). Аналіз особистісних сенсів в досліджуваній групі показав, що після півроку навчання першу позицію зайняли екзистенціальні сенси (33,3), другу позицію – навчальні сенси (30,0%), третю позицію – сенси саморозвитку (23,3%), останні місця зайняли сенси дозволя і розваги (8,4%) та сенси взаємовідношення і спілкування (5,0%).

Порівнюючи дані категорії (групи сенсів) студентів до і після вступу в педагогічний університет можна зазначити, що навчальні сенси протягом півроку навчання залишаються значущими, важливими для студентів-першокурсників, хоча є невеликі коливання в розбіжності кількісної вираженості їх показників, а також дані сенси в навчальному процесі набувають більш поширених змістовних характеристик ("отримати диплом, вищу освіту, добре вчитися").

До вступу в педагогічний університет для студентів були значущими сенси категорії "взаємовідношення і спілкування" змістовно це розкривалося

через цінність батьківських відносин ("робити все, щоб не засмутити батьків"), після півроку дана категорія змістилася на останні позиції і якісно наповни-

лася іншим змістом (сенса "батьківських відносин" змінився на сенс "придбання друзів-однокурсників", "допомогти іншому").

Таблиця 1

Особистісні сенси студентів 1 курсу до вступу в університет і після півроку занять

Особистісні сенси	До вступу в університет			Після півроку занять в університеті		
	кількість	%	Зміст	Зміст	кількість	%
Навчальні	29	48,3	поступити до пед. університету; добре закінчити школу	закінчити пед. університет; добре вчитися; отримати диплом, вищу освіту	18	30,0
Екзистанційні	6	10,0	накопичення знань про світ; реалізація у майбутньому	стати психологом-професіоналом; зробити кар'єру; реалізація життєвих, планів	20	33,3
Взаємовідношення і спілкування	12	20,0	не засмутити батьків	знайомства, друзі, допомагати іншим	3	5,0
Дозвілля, розваги	5	8,4	життя "тепер і зараз"; відпочинок (дискотеки, свята та ін..)	мандрівки по світу;	5	8,4
Саморозвиток	8	13,3	знайти себе	особистісний ріст; самореалізація; самопізнання; формування образу світу	14	23,3

Таблиця 2

Особистісні сенси студентів 3 курсу до вступу в університет і зараз

Особистісні сенси	До вступу в університет			Після півроку занять в університеті		
	кількість	%	Зміст	Зміст	кількість	%
Навчальні	41	68,3	добре закінчити школу; здати тестування; отримати золоту медаль; поступити до пед. університету; отримати добру освіту	добре вчитися; закінчити пед. університет; отримати диплом про вищу освіту	11	18,4
Екзистанційні	4	6,7	стати поважним громадянином; допомагати людям	знайти роботу; стати психологом-професіоналом; зробити кар'єру; рятувати людей, залишити після себе добрі справи; жити заради інших; стати відомим, успішним; робити людям добро	30	50,0
Взаємовідношення і спілкування	9	15,0	не засмутити батьків; мати добрих друзів	завести сім'ю; допомагати батькам; зберегти добрі стосунки з друзями	5	8,3
Дозвілля, розваги	2	3,3	життя "тепер і зараз"; відпочинок (дискотеки, свята та ін.)	отримати від життя задоволення; мандрівки по світу	2	3,3
Саморозвиток	4	6,7	знайти себе; постійно розвиватися	реалізувати життєві плани, цілі; саморозвиток – вивчити іноземні мови, отримати другу вищу освіту; особистісний ріст – стати кращим; самореалізація у професії; самопізнання	12	20,0

Екзистанційні сенси, які займали останні місця в рейтингу студентів до вступу в педагогічний університет після півроку навчання стали переважати і займати першу позицію. Якісне наповнення даної категорії у другому півріччі стосується змісту обраної професії психолога (сенси життєвого буття – "стати психологом-професіоналом", "зробити кар'єру" тощо). З часом навчання у ВНЗ сенси категорії саморозвитку залишили за собою незмінну третю позицію, але змістовно вони змінилися, до вступу в педагогічний університет студенти не дуже замислювались про значення "особистісного росту", "самореалізації", "самопізнання", "образу світу", на цей час, дані сенси стають актуальними та важливими. Для студентів-першокурсників у кількісному вираженні категорія сенсів "дозвілля і розваги" також не змінилися, але змістовно акцент ставиться на інші об'єкти розваг, раніше це стосувалося відпочинку на дискотеках, святах, тепер це стосується відпочинку засобом мандрювання по світу.

Результати змін особистісних сенсів студентів третього курсу, що представлені в таблиці 2, також засвідчують, що до вступу в навчальний заклад на перших позиціях є навчальні сенси (68,3% від всієї вибірки досліджуваних), другу позицію займають сенси взаємовідношення і спілкування (15,0%), третю позицію – сенси саморозвитку і екзистанційні сенси (6,7%), на останньому місці – сенси дозвілля і розваги (3,3%). Після півроку навчання спостерігається зміна в лідерстві особистісних сенсів. Так, на перше місце виходять екзистанційні сенси (50,0%), на друге місце сенси саморозвитку (20,0%), на третє місце – навчальні сенси (18,4%), потім йдуть сенси взаємовідношення і спілкування (8,3%) і сенси дозвілля і розваги (3,3%).

Результати, що аналізуються наочно демонструють кількісні та змістовні трансформації особистісних сенсів, які відбуваються на етапі професій-

ного становлення студентів протягом трьох років, під впливом отриманих навчальних знань, вмінь та життєвого досвіду.

Дійсно, на третьому році навчання у ВНЗ екзистанційні сенси впевнено і остаточно переважають досліджувані сенси. Для студентів стає важливим не тільки добре вчитися, отримати диплом про вищу освіту (категорія "навчальні сенси"), але і "рятувати людей", "залишити після себе добрі справи", "жити заради інших", "стати відомим", "успішним", "робити людям добро" (категорія екзистанційні сенси).

Значення сенсів категорії саморозвитку, також не втрачають своєї актуальності для студентів третього курсу порівняно з першокурсниками. Лише за змістом вони предметно наповнюються ("реалізувати життєві плани, цілі", "вивчити іноземні мови", "отримати другу вищу освіту", "стати кращим", "самореалізація в професії" тощо). Сенси категорії "взаємовідношення і спілкування" для студентів третього курсу порівняно з першокурсниками також змістовно мають інші акценти, якщо на першому курсі важливим було "не засмучувати батьків", то для студента третього курсу, важливими стають такі сенси, як: "завести сім'ю", "допомагати батькам", "зберегти друзів і добрі стосунки з ними". Сенси категорії "дозвілля, розваги", як для студентів першого так і для студентів третього курсів залишаються на останньому місці і не змінюють кардинально зміст ("отримати від життя задоволення", "мандрівки по світу").

Таким чином, підводячи підсумки результатам емпіричного дослідження можна зазначити, що припущення зроблені на початку дослідження повністю підтвердилися. А саме: зміни у професійному навчанні студента (етап професійного становлення) призводять до змін в сенсовій сфері самосвідомості і, перш за все, до змін особистісних сенсів (екзистанційних, навчальних, саморозвитку).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Артемьева Е.Ю. Психосемантические методы описания профессии / Артемьева Е.Ю. // Вопросы психологии. – М., 1986. – № 3. – С. 127-133.
2. Асмолов А.Г. О некоторых перспективах исследования смысловых образований личности / Б.С. Братусь, Б.В. Зейгарник, В.А. Петровский, Е.В. Субботский, А.У. Хараш, Л.С. Цветкова // Вопросы психологии. – 1979. – № 4. – С. 35-46.
3. Выготский Л.С. Собрание сочинений / Л.С. Выготский В 6 т. – М.: Педагогика, 1982. – 480 с.
4. Леонтьев А.А. Смысл как психологическое понятие // Под ред. А.А. Леонтьева, Т.В. Рябовой

//Психология и психолингвистические проблемы владения и овладения языком – М., 1969. – С. 56-66.

5. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М., 1989. – 304 с.

6. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 2003. – 510 с.

7. Прохоров А.О. Смысловая регуляция психических состояний / А.О. Прохоров. – М.: Изд-во "Институт психологии РАН", 2008. – 350 с.

8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2001. – 720 с.

Подано до редакції 11.03.13